

Curs introductiv: De ce este nevoie de feminism?

(sursa: vol. *Drumul către autonomie*, Mihaela Miroiu, Polirom, Iași, 2004)

A. Preambul: Scurt portret al unor lumi patriarhale

Gânditorul și Femeia

(Muzeul de Istorie a României, București)

Vă propun ca, indiferent de sexul cu care ne-am născut, să ne imaginăm o lume în care, pentru că suntem femei, ni se pot întâmpla lucruri care nu ar fi putut avea loc, sau ar fi avut o probabilitate mult mai mică să se petreacă dacă ne nășteam bărbați. Desigur și reciproca este valabilă: bărbat fiind, ți se întâmplă lucruri care nu i se întâmplă unei femei sau nu la fel de mult (războiul, conducerea, responsabilitățile sociale, violența, competiția publică ș.a).

Societățile sunt astfel configurate încât ele sunt în diferite grade, societăți patriarhale.¹ Deși unele experiențe dintre cele de mai jos ar putea să ne fie complet străine în plan individual, ele nu sunt străine încă multor femei contemporane nouă.

---

¹ Excepția notabilă de la această regulă o reprezintă țările Scandinave.

Argumentul suprem pentru acest fel de organizare patriarhală a lumii îl reprezintă diferențele biologice, anume, experiențele naturale specifice ale femeilor: **Sarcina, Avortul, Nasterea, Leuzia, Alaptarea Ciclul menstrual.**

Ele sunt interpretate ca o sursă de apropiere mai mare a femeilor de natură (ceea ce poate să fie un avantaj existențial), în dauna îndepărtării lor de spirit și cultură (ceea ce conduce la misoginism, sexism și patriarhat)

Nașterea

Mai întâi, cu tehnologia actuală (ecografia) femeile au mai puține șanse să se nască în comunitățile patriarhale, feții femele pot fi avortați nu doar fiindcă sunt copii nedoriți, ci și fiindcă sunt fete². Când oamenii din astfel de comunități nu dispuneau de tehnologii cu ajutorul cărora să afle sexul copilului în primele luni, uneori se practica uciderea nou-născuților³.

Dacă te-ai născut, există șanse ca, de foarte mică să îți se facă extirpare de clitoris ca să nu ai plăceri sexuale când crești, să rămâi fidelă, dar să oferi bărbatului astfel de plăceri⁴.

Intrare în ordinea simbolică

La ceremonia de botez procedura poate să difere dacă ești fetiță. Băieții sunt duși la altar, tu nu⁵. De exemplu, în unele religii nu ai ce căuta în lăcașul de cult fiindcă asta ar însemna o profanare⁶. În cele mai multe religii nu poți niciodată oficia slujba sau vorbi în lăcașul sfânt⁷. În multe credințe populare ești considerată mai departe de Dumnezeu decât bărbatul și imaginea ta ca femeie nu are mai nimic sacru⁸. Din acest motiv, uneori, trebuie să ai chiar fața complet acoperită de un văl⁹ și să stai ascunsă, departe de privirile bărbaților (cu excepția soțului) și în nici un caz nu ai ce căuta în societatea lor sau în discuțiile dintre ei¹⁰.

Educația

---

² Expresia populară, inclusiv în comunitatea țărănească românească era aceea că o fată este „piatră în casă”, o povară.

³ În triburile arabe de exemplu, înainte de islamism această practică era acceptată

⁴ În comunitățile tradiționaliste din nordul Africii mai există astfel de practici.

⁵ În creștinismul ortodox, de exemplu.

⁶ Vezi Vechiul Testament.

⁷ De exemplu, în Creștinismul ortodox și catolic nu există femei preoți. Doar Creștinismul protestant admite femei pastori precum și ascensiunea lor în ierarhia ecleziastică.

⁸ În toate marile monoteisme contemporane.

⁹ În regimul taliban vălul (burqa) acoperea toată fața, lăsând doar un grilaj pentru ochi, vezi în acest sens întregul număr al revistei *Hypatia* dedicat problematicii răului, îndeosebi Card, Franks, Jaggar, 2003, Reed, 2002

¹⁰ Vezi islamismul fundamentalist.

În familie primești o educație diferită, în care ești învățată să îi îngrijești pe alții, să te sacrifici pentru ei, să renunți în favoarea lor, să fii sensibilă, să faci pe plac, să nu te revolți. Poți în schimb să plângi, să te văicărești, să fii cochetă și capricioasă, să primești protecție în schimbul îngrijirii¹¹.

În multe cazuri nu ai ce căuta la școală¹². Dacă însă ai voie, școlile pot să fie demixtate și tu să dobândești abilități de îngrijire specializate. Dacă sunt accesibile; sunt forme sau niveluri de învățământ la care însă nu ai acces. Sau, părinții te retrag de la școală după prima menstruație fiindcă trebuie să te mărite, evident fără să te întrebe¹³.

Căsătoria

După școală sau în loc de școală, cel mai adesea te căsătorești. Multă vreme, în anumite comunități și acum, soțul devine „capul” tău în locul tatălui¹⁴. Tu nu poți dispune de bunurile proprii, nu poți semna contracte fără încuviințarea lui, îți administrează și averea ta, are voie adesea să te bată, în limite „tolerabile”, în schimb tu nu poți ridica mâna asupra lui¹⁵. În unele comunități el poate divorța, te poate repudia, tu nu ai aceste drepturi. Infidelitățile bărbatului sunt trecute cu vederea, ale tale îți pot distruge reputația sau te pot costa viața, uneori poți fi ucisă cu pietre. Soțul tău sau alți bărbați străini pot să te violeze iar tu taci fiindcă îți este teamă că ceilalți te vor acuza pe tine că i-ai provocat¹⁶.

Copiii

Într-o lume patriarhală, formal tu nu poți hotărî dacă ai copii, sau nu câți anume poți să crești, când e momentul potrivit să se nască. Fie hotărăște tradiția, fie hotărăște statul. Tradiția de obicei hotărăște că aceasta este menirea ta și trebuie să îi dai curs. Tu faci câți copii poți și trăiesc câți dă Dumnezeu. Dacă tradiția este negată, atunci statul preia această sarcină și decide să ai sau nu copii, dacă ai sau nu acces la avort și anticoncepționale, dacă nu cumva ești forțat sterilizată, până la ce vârstă e obligatoriu să ai copii, inclusiv cum să îi crești¹⁷. De obicei și tradiția și statul responsabilizează mamele pentru creșterea copiilor și prea rar, foarte puțin sau deloc, tatăl. Uneori mama nici nu are dreptul să ceară stabilirea paternității¹⁸. Poți însă să fii părăsită de soț sau de partener sau să nu ai unul anume și să crești copii singură, cu un ajutor minimal din partea statului,

---

¹¹ În aproape toate societățile, cu excepția celor care au internalizat inclusiv la nivelul vieții private valorile feministe.

¹² Talibanii le-au interzis fetelor din Afganistan să se ducă la școală în deceniile 8-9 ale secolului XX.

¹³ În această situație se află fetele roma din comunitățile tradiționale, inclusiv cele din țara noastră, la începutul mileniului III.

¹⁴ Și acum în România, inclusiv în statisticile oficiale, se folosește termenul de cap de familie doar pentru bărbat. Femeile devin capi de familie dacă sunt singure, divorțate, văduve.

¹⁵ Vezi de exemplu drepturile civile ale femeilor din România până la începutul secolului XX.

¹⁶ Până în 2002 legislația românească nu incrimina violul conjugal, nici violența domestică în mod explicit. Tradițional, violul împotriva unei femei era tratat ca o lezare gravă a proprietății altui bărbat (tată sau soț) asupra femeii respective. Ofensa era a bărbatului, nu a femeii grav vătămate.

¹⁷ În România comunistă avortul a fost interzis începând cu 1966, conducând la moartea sau închisoare a pentru numeroase femei care au făcut avorturi ilegale, precum și la un număr mare de copii abandonți și orfani. În China comunistă în schimb, politica era opusă: femeile erau adesea sterilizate forțat ca să nu nască mai mult de 2 copii.

¹⁸ Vezi România până în perioada interbelică.

sau fără nici un ajutor¹⁹. De obicei, în acest caz faci parte din cea mai săracă parte a populației. O mamă singură cu mai mulți copii este prototipul de persoana adultă săracă. Ei i se alătură văduvele vârstnice, căci femeile au avantajul că, deși trăiesc mai prost și muncesc mai mult, au, de obicei, o viață mai lungă²⁰. Aceste femei depind de stat, de familie sau de comunitatea proximală.

Îngrijirea

Dacă ești femeie într-o astfel de lume, atunci știi că muncile de îngrijire îți vor fi atribuite. Vei găti, spăla, curăța pentru toată familia, inclusiv pentru soț, în fiecare zi, pentru că aceste munci nu au sfârșit, nu pot să fie „încheiate”²¹. Uneori ești casnică și aceasta este „treaba” ta, pentru care însă nu vei avea venituri proprii, vei rămâne la voiața bărbatului de a-ți da „bani pe mână”, dacă și câți.

Profesia

Adeseori nu ești casnică. Fie lucrezi în propria gospodărie la țară, fie ai un serviciu la oraș. Aceasta situație nu te scutește de faptul că ești prima îngrijitoare a familiei și afli cum arată dubla zi de muncă²². De obicei, creșterea copiilor și gospodăria îți iau timp astfel că profesional progresezi mai greu decât colegii tăi bărbați, dacă nu cumva ești obligată să renunți la studii sau la carieră. Dacă reușești să le echilibrezi, această „echilibristică” de una singură te costă un salariu mai mic, un post inferior în ierarhie, prestigiu profesional mai scăzut²³. Și vezi, indiferent cât de liberă, de emancipată și de avansată ești, că bărbații au performanțe superioare ție și, în acea lume, te resemnezi. Sau, constăți că în mod frecvent femeile muncesc în domeniile în care veniturile sunt mai mici. Sau că sunt mai mici fiindcă acolo muncesc femei. Sau că trebuie să accepte umilirea prin hărțuire sexuală ca să își obțină sau păstreze slujba. Fiindcă uneori veniturile proprii nu le ajung, femeile cu profesii depind de veniturile soților²⁴.

Dependență și exploatare sexuală

Se întâmplă să nu muncești (pentru că nu ai acces la slujbe sau pentru că sunt atât de prost plătite că nu poți trăi din ele), să nu ai avere și să nu te căsătorești încât să sperii la întreținerea oferită de un bărbat în schimbul menajului, creșterii copiilor și serviciilor sexuale sau pur și simplu soțul să nu aibă venituri. În oricare dintre aceste situații, devii vulnerabilă. Dacă ești tânără, alții pot să profite să te vândă pe piața sexului, fără voia ta, să devii o sclavă sexuală. Alteori, îți vinzi singură serviciile sexuale. Clienți de obicei sunt, pentru că lumea este impregnată cu idei, publicații și reclame pline cu femei sexy, înfățișate ca foarte disponibile să fie consumate sexual. Vârful de lance al comerțului cu astfel de nevoi îl reprezintă pornografia. În acest fel, femeile devin dependente de mai mulți bărbați.

Imagine media

---

¹⁹ În România, conform *Anuarelor statistice* (Comisia Națională de Statistică) mamele singure reprezintă în mod constant 90-92% dintre părinții singuri.

²⁰ În România femeile trăiesc mai mult cu 6-7 ani decât bărbații.(vezi *Anuarele Statistice* ale ultimilor ani).

²¹ Conform *Barometrului de gen, 2000*, în România peste 80% dintre muncile casnice revin femeilor. Numai 5% dintre familii sunt partenoriale în treburile gospodărești.

²² În România aproape jumătate din forța de muncă a fost și este reprezentată de femei (între 43-47%).

²³ Vezi vol. *Femeile și Bărbații din România, 2000*

²⁴ Vezi în acest sens Pasti, 2003.

Nici în alte sensuri, noile mass-media nu concură la o lume mai puțin patriarhală. Ele, de exemplu, fac emisiuni cu și pentru femei în care sunt abordate probleme private și emisiuni cu și pentru „oameni” (citește: bărbați) în care se abordează probleme publice. Repetă la nesfârșit reclame cu femei care cresc copiii, spală și gătesc (ca să mențină bărbații pe lângă casă) sau se înfrumusețează ca să cucerească bărbații pentru care vor spăla, curăța și găti ca să îi mențină pe lângă casă.

Solidaritatea

Ești învățată că celelalte femei sunt concurențele tale și că solidaritatea este mult mai strategic să o manifesti față de bărbați, căci culturile vorbesc despre fraternitate, nu despre suroritate²⁵. Pe acest fond cultural, găsești destule motive să fii uneori inumană față de alte femei, poate chiar față de cele mai apropiate: fiica, mama, sora, soacra, prietena.²⁶

Accesul la putere

Politic poți să nu ai nici un drept²⁷. Uneori, după intense eforturi de revendicare ale mișcărilor feministe, încep să ți se recunoască astfel de drepturi. Poți vota la alegeri locale, poți vota și la cele generale, poți să candidezi pentru a fi aleasă. Și faci acest lucru. De obicei votezi. Candidezi mult mai puțin fiindcă nu ai timp să te ocupi de politică, știi mai puține despre aceasta, nu participi la dispute politice, eviți conflictele, nu agreezi stilul războinic. Și nici bărbații care gândesc patriarhal nu te încurajează fiindcă nu vor alți competitori și nu vor să renunțe la monopolul pe dreptul de a fi îngrijiți de femei. Într-un final, tu ca femeie ai probleme pe care nu are cine ți le reprezenta la guvernare și ai păreri și interese care nu se pot regăsi în legi și politici. Eventual nu afli nimic despre feminism, sau afli lucruri negative și te jenezi să fii asociată cu o astfel de orientare care „îți pune în pericol feminitatea” (a se citi supunerea la tradițiile patriarhale). Cel mai adesea nici nu te gândești că drepturile pe care le ai se datorează feminismului și nu generozității spontane a celorlalte orientări politice nefeministe.

Accesul la producerea cunoașterii

Dacă deschizi tratate de teorie politică, cel puțin până în prima jumătate a secolului XX aproape nu găsești nici o femeie în calitate de autoare de idei politice.²⁸ Experiențele femeilor ca femei sunt neglijate în construcția teoriilor despre cetățenie, reprezentare, democrație, dacă nu cumva, chiar în mod explicit, mari gânditori democrați au construit modele ale cetățeniei și democrației care exclud femeile²⁹.

Cu alte cuvinte, trăiești după ideile, teoriile, legile și politicile pe care le fac exclusiv sau aproape exclusiv bărbații, după interesele și stilul lor. Și astfel, perpetuezi o lume a dependenței femeilor de bărbați în locul unei lumi a autonomiei și interdependenței.

---

²⁵ Suroritatea, echivalent feminin al fraternității nu este un termen recunoscut în dicționarele românești.

²⁶ Vezi în acest sens interesanta lucrare a lui Phyllis Chesler: *Woman's Inhumanity to Woman*, Plume, New York, 2003

²⁷ Acesta a fost cazul pentru femeile din România pentru alegerile locale până în 1929 și generale până în 1939, dar dreptul de vot a fost propriu zis exercitat de către femei, în condiții de alegeri democratice și corecte de-abia în 1990.

²⁸ În general singurele cazuri care se constituie în excepții înainte de Hannah Arendt sunt Mary Wollstonecraft și Harriet Taylor Mill, cele din urmă, autoare feministe.

²⁹ Vezi Platon, Aristotel, Toma D'Aquino, Locke, Hobbes, Rousseau, Kant. Excepție au făcut de fapt doar Condorcet, von Hippel și J. St. Mill.

Feminismul și contestarea ordinii patriarhale

Desigur că nu doar feminismul a reacționat la nedreptățile unei societăți astfel alcătuite. Dar feminismul a făcut din ele obiectul principal al contestării și reconfigurării. În anumite sensuri, accente feministe au existat în marile ideologii ale emancipării, în mod special în liberalism, și socialism. Este însă evident că ideologiile conservatoare, cele reacționare, ideologiile drepte radicale (mai ales fascismul și național-socialismul), fundamentalismul islamic, nu tolerează nici cele mai vagi idei de emancipare a femeilor. Există desigur multe feminisme, în funcție de tipul de manifestare: feminism teoretic, feminism cultural, feminism politic, activist. Există feminism filosofic, politic, artistic. Există, desigur, numeroase orientări feministe în cadrul unuia și aceluiași domeniu. În acest volum eu mă voi ocupa prin excelență de felul cum este teoretizată politica în cadrul feminismului. Dacă acceptăm că politica ne afectează viețile și că multe dintre experiențele noastre personale au legătură cu politicul și sunt politic relevante, atunci, reanalizând exemplele de mai sus, ne dăm seama că numeroase dintre ele pot să fie subiect de reflexie în contextul teoriilor politice.

Feminismul este calea culturală, ideologică și politică spre autonomia femeilor

Eu socotesc autonomia persoanei ca valoare centrală comună în etică și teorie politică. Cred că o politică este lipsită de scop moral dacă nu urmărește să conducă la creșterea gradului de autonomie al persoanei³⁰. Cu cât suntem mai puțin autonomi, suntem, firește, mai dependenți: de alți oameni sau de stat, adesea și de alți oameni și de stat. Nu suntem atomi singulari, suntem „sine în comunitate”³¹. Dar în această comunitate nu ne putem dizolva, așa cum nu ne putem justifica propriile vieți ca sens prin ceea ce au făcut alții: familia, neamul, clasa, rasa. O societate evoluează înspre o democrație liberală atunci când creează normele, instituțiile și practicile care oferă persoanelor care o compun șansa să se dezvolte și să se manifeste cât mai deplin și mai liber. Cum rolurile femeilor au fost și mai sunt incomparabil mai prescise și mai predeterminate decât ale bărbaților, drumul lor către autonomie și autoafirmare este și mai greu și mai lung. Desigur, autonomia este un concept normativ. Nimeni nu trăiește *auto nomos* (în condiții de autolegiferare, autoguvernare) în sens total. Ca să se apropie însă de un asemenea ideal, oamenilor le trebuie o lume care să își facă o politică orientată astfel. În societățile în proces de democratizare, cum este și cea românească, probleme cu autonomia personală au și bărbații. Un regim totalitar face oamenii dependenți de statul paternalist. O politică democrat liberală este încă dificilă și nu foarte populară. În condițiile în care mulți oameni sunt orientați spre strategii de supraviețuire, valoarea siguranței este adesea mai mare decât cea a libertății³². În opinia mea, marca cea mai importantă a societății românești postcomuniste este conservatorismul de stânga (etatist, paternalist, colectivist). Și totuși, în aceste societăți se naște și se dezvoltă treptat o clasă de mijloc, cea care de obicei devine avangardă a valorilor modernizării și este

---

³⁰ Desigur că acest lucru trebuie luat ca relativ. Nu vorbim despre autonomia deplină a copiilor, a persoanelor cu handicap, a celor aflați în suferință, a celor în sărăcie absolută.

³¹ Termenul aparține Sarei Lucia Hoagland (1990), ea propunând în locul termenului autonomie pe cel de autokenonie (sine în comunitate).

³² Aceeași prevalență a valorii siguranței apare și în condițiile în care oamenii se simt amenințați de atacuri. La ora actuală terorismul de exemplu, joacă un rol major în creșterea nevoii de siguranță însoțită de o cedare a unor libertăți personale.

interesată în autonomia persoanei. Cum femeile se confruntă cu mai multe chipuri ale conservatorismului: și cel politic și cel de gen și uneori chiar le perpetuează, fiindcă nu cunosc alternative la aceste moduri de viață, teoriile și ideologiile emancipării din familia feminismului pot juca un rol determinant în subminarea patriarhatului, atât în relația cetățenilor cu statul, cât și în cea dintre femei și bărbați. În regiunea noastră geografico-istorică, oamenii au fost mult mai bine pregătiți pentru colectivisme și etici ale autosacrificiului, precum și pentru politici paternaliste. Sunt deprinși să trateze entitățile colective ca prime și mai importante decât persoana, decât individul: familia, națiunea, clasa, partidul, au trecut adesea drept scopuri în sine. În cazul femeilor, în această listă familia a ocupat și ocupă primul loc. Ideologic, inclusiv în tranziția postcomunistă integrarea euro-atlantică trece adesea drept scop în sine. Un loc cu adevărat important acordat ideologiilor și politicilor care conduc la o mai mare autonomie a persoanei înseamnă alte accente, anume pe drepturile individuale, pe libertatea, și autoafirmarea personală, pe legitimitatea faptului de a-ți căuta împlinirea și fericirea personală. Niciodată o singură ideologie și o singură politică nu exprimă interesele tuturor categoriilor de oameni. Când ești în starea de sărăcie absolută, cu handicap, având și un copil de crescut, desigur ai nevoie de protecție și de ideologii și politici ale dreptății sociale și asistării semenilor aflați în nevoie. Dar dacă aceasta devine unică ideologie și unică politică, va naște o societate de asistați, în perpetuă neputință și îi va sărăci și face dependenți pe cei care asigurau asistarea celorlalți. Un cerc vicios din care este greu de ieșit. Cu alte cuvinte, o societate pluralistă trebuie să facă loc unui hibrid de interese și orientări. Feminismul, la rândul său, trebuie să se muleze pe acest hibrid, păstrând o cumpănă între victimism și autonomie. În comun însă, idealul oricărei orientări feministe este dreptatea de gen și posibilitatea oricărei femei să se dezvolte fără limitele impuse de patriarhat. O lume dezirabilă, încă utopică pentru cele mai multe societăți, este cea în care femeile și bărbații sunt parteneri și competitori egali și nu una a hegemoniei inverse.

1. Ce înseamnă feminismul

1. Feminismul

Feminismul este o reacție defensivă și ofensivă față de misoginism și sexism³³, ambele universal răspândite în timp și spațiu. Fără misoginism, sexism și patriarhat, de bună seamă nu era necesară o ofensivă feministă în sens politic. Atâta vreme cât acestea există, feminismul nu are cum să își piardă rațiunea de a fi. În același timp, feminismul urmărește ca experiențele femeiești și feminine să fie valoric tratate la fel ca și cele bărbătești și masculine. Scopurile politice ale feminismului sunt legate de egalitatea de tratament în fața normelor, instituțiilor și a practicilor publice și private, indiferent de gen, de șanse egale la exercitarea autonomiei și în autoafirmarea persoanei.

Misoginismul

---

³³ O bună probă a minoratului acceptării feminismului în România este dată și de un fapt simplu observabil: termenul „sexism” nu se află în dicționarele românești ale anului 2004.

Termenul **misoginism** înseamnă **teama, ura, disprețul sau desconsiderarea față de femei (misandria, termen specific pentru același comportament față de bărbați, este aproape intexistent).**

Unele feministe continuă să considere că sursa principală a sexismului o reprezintă misoginismul bărbătesc. Teama, ura sau disprețul față de femei sunt și acum răspândite, iar sursa lor principală o reprezintă ideologia determinismului biologic și a interpretării diferențelor naturale ca surse de handicap (mai ales intelectual) pentru femei. Din cauză că femeile sunt dotate să poarte și să dea viață, ele sunt văzute ca fiind mai aproape de natură, iar acest fapt este tratat ca un dezavantaj: femeile sunt mai aproape de animalitate decât bărbații. De aceea ele sunt considerate mai degrabă emoționale, mai puțin raționale, imprevizibile, ilogice, neinteligibile (de aici și sentimentul de teamă sau dispreț): bărbații sunt „neînțeleși”, femeile sunt „de neînțeles”. Când a fost acceptată ideea că nu contează biologia, ci felul în care suntem educați și mediul în care trăim, misoginismul a căpătat alt chip: nu femeile sunt disprețuite, ci femininul. Considerarea bărbaților ca normă și model, a tipului bărbătesc de afirmare drept unicul autentic uman, a influențat substanțial feminismul egalității prin tendința de asemănarea cu „prototipul”, de imitare a prototipului (bărbatului). Actual, această abordare este tratată ca **feminism misogin** (disprețul față de feminin și femeiesc).

Utilizarea termenului misoginism a fost semnificativ redusă în contextul feminismului valului al II-lea, el fiind înlocuit cu cel de sexism. Misoginismul este un termen cu conotații preponderent psihologice³⁴, sexismul are conotații mai largi: etice, juridice, politice, sociologice. Misoginismul este legat mai mult de prejudecăți, sexismul de discriminări.

Un exemplu ilustrativ îl reprezintă felul în care apar termenii femeie și bărbat în **Dicționarul de sinonime al limbii române** (aflat în uz):

- **FEMÉIE**, 1. Persoană adultă de sex feminin; muiere. 2. Persoană de sex feminin căsătorită.
- **FEMÉIE** s. 1. (pop.) muiere, nevestă, fustă. (*O ~ cu un copil.*) 2. *femeie de serviciu* v. servitoare. 3. *femeie de stradă* v. prostituată.
- **FEMÉ//IE** ~i Persoană matură de sex feminin. ~ în casă femeie angajată, în trecut, pentru treburi gospodărești. 2) *pop.* Persoană de sex feminin care și-a pierdut fecioria.
- **FEMEIE PÚBLICĂ** s. v. *cocotă, curvă, femeie de stradă, prostituată, târfă*.
- **BĂRBÁT**, -Ă, . I. S. m. 1. Persoană adultă de sex masculin. Om în toată firea. 2. Soț. II. Adj. (Rar) Curajos; voinic; harnic, activ.
- **BĂRBÁT** s. 1. om. 2. v. soț.
- **BĂRBÁT** adj. v. brav, curajos, cutezător, dârz, inimos, îndrăzneț, neînfricat, semet, viteaz.
- **BĂRBÁ//T** 1) Persoană adultă de sex masculin. 2) Persoană plină de energie și de fermitate; om în toată firea. ~ de stat persoană marcantă, aflată într-un post de conducere important. 3) Persoană de sex masculin căsătorită, considerată în raport cu femeia ce i-a devenit soție; soț.
- **BĂRBÁ//T** 1) Care este înzestrat cu forță fizică și curaj. 2) *rar* Care muncește mult și cu folos; harnic; laborios; vrednic.

Sexismul:

Ideologia supremației de sex (sexul superior), conduce la discriminarea implicită sau explicită a unui sex de către alt sex. Conduce la discriminare. În sfera publică domină sexismul ca discriminare a femeilor. Uneori în viața

privată este redusă autonomia bărbaților și ei sunt tratați ca incompetenți, neajutorați, incapabili de decizii cotidiene în privința îngrijirii, hrănirii, gospodăriei și copiilor.

La nivelul vieții publice se manifestă prin aranjamente sociale, politici, limbaje și practici impuse de către bărbați, perpetuate și de către femei prin care se exprimă credința sistematică, adesea instituționalizată, că femeile sunt inferioare și bărbații superiori. Perpetuarea ignoranța femeilor și a bărbaților democrați față de alternativele la această ideologie, să le împiedici să-și vadă problemele ca interese de grup, formulabile în termeni politici, să menții separate femeile una față de alta.

Patriarhatul

Este forma de organizare socială care întărește această ideologie: **regim al puterii de gen: regim de putere al bărbaților asupra femeilor**. Chiar și în condițiile în care patriarhatul instituțional este în genere abolit, cum a fost cazul țărilor comuniste, în fond relațiile sociale și cele familiale au rămas sexiste. În ciuda așteptărilor feminismului socialist, abolirea proprietății private nu a aruncat în aer bazele sexismului, acesta dovedindu-se o ideologie care nu poate să fie explicată unilateral prin determinism economic.

Termenul sexism a devenit proeminent în dezbaterile anilor 60, cu referire la aranjamente sociale, politici, limbaje și practici impuse de către bărbați și prin care se exprimă credința sistematică, adesea instituționalizată, că femeile sunt inferioare și bărbații superiori. Că ceea ce fac femeile este mai puțin important, mai puțin valoros și adesea mai prost plătit decât ceea ce fac bărbații. Sexismul se exprimă în religie, mituri, legi, instituții, filosofie, politică, prin reacții cotidiene în privința genului.

Mă leg să renunț la feminism când ceilalți și celelalte vor renunța la misoginism, sexism și patriarhat în favoarea parteneriatului

Consecințe și remedii

Atâta timp cât sexismul rămâne ideologia dominantă în privința genului, patriarhatul are surse constante de renaștere și dezvoltare. O astfel de ideologie subminează în practică toate schimbările legale prin care se asigură nediscriminarea și egalitatea de șanse. După cum vom vedea, adoptarea în România a unei legislații foarte adecvate echității de gen nu conduce la dispariția discriminărilor, sursa acestora regăsindu-se în variile forme de sexism și în minoratul contraofensivei feministe.

Deși încastrat într-o lungă tradiție culturală, sexismul a fost mai puțin evident în perioada premodernă, cu excepția vieții religioase. Femeile și bărbații aveau roluri complementare în gospodărie. Odată cu industrializarea, cu separarea sferei publice de cea privată în sensul muncii producătoare de venit, femeile au fost date la o parte în calitate de complementare ca producători, în sensul de competitori și de câștigătoare ale pâinii cotidiene. În vestul Europei și în America de nord, aceste procese au produs în masă „femeia casnică”, dependentă aproape total de bărbat (Lerner, 1986, pp. 242). Feminismul apusean a apărut, ca mișcare politică, după industrializare, pe fondul acestei discriminări. În România, de exemplu, acest proces nu a fost atât de generalizat. Extinderea industrializării s-a produs în comunism, ambele sexe fiind obligate să muncească (munca era o datorie constituțională).

La fel ca și rasismul, sexismul are caracteristici paternaliste. Se consideră că sexul superior (ca și rasa superioară), își extinde bunăvoința părintească față de făpturile omenești inferioare (sexul „slab”). În raport cu acest sex, cel „tare” își exercită protecția și autoritatea. Sexul „slab” este fără apărare. Ipoteza atacator-protector este necesară atitudinii paternaliste și ideii de protectorat (Hoagland, 1990).

Condițiile pentru perpetuarea sexismului sunt în principal următoarele:

- Să păstrezi femeile în ignoranță față de alternativele la ideologia superiorității bărbățești: să nu aibă ca ofertă ideologică abordări de tip feminist, să trăiască strict în paradigmele raționalității masculine.
- Să le împiedici să-și vadă problemele ca interese de grup, formulabile în termeni politici (să nu devină persoane în sens politic, adică să nu aibă conștiința puterii proprii).
- Să le determini să se perceapă una pe alta ca inamice și competitive, inclusiv în interiorul aceleiași familii (vezi de exemplu Chesler, 2003).
- Să menții separate femeile una față de alta, cu convingerea că interesele lor politice și economice sunt interesele bărbaților lor și că ei le reprezintă cel mai adecvat. Cu alte cuvinte, să împiedici dezvoltarea mișcării de femei și a feminismului.

Sexismul se manifestă actual în forma unor discriminări mai „subtile”: eliminarea tacită din profesii sau poziții ierarhice care au câștiguri ridicate, educație practică și sportivă diferită pentru băieți și fete, orientarea fetelor spre profesii „feminine”, desconsiderarea autorității femeilor în diferite domenii și chiar în comportamente private (de exemplu, desconsiderarea refuzului avansurilor sexuale), utilizarea imaginilor media inferiorizante (imaginea femeilor nu este cea a utilizatorilor de minte, ci de trup, nu ne interesează cum gândește, ci cum arată o femeie).

Misoginismului, sexismului precum și patriarhatului - pe care îl voi defini în alt context - li se opun în mod explicit feminismele. Alte ideologii și politici pot să favorizeze implicit o lume mai puțin misogină și patriarhală, dar nu își propun să o abolească.

În sens larg, a fi feministă sau feminist înseamnă să pledezi pentru drepturile femeilor. Feminismul ca atitudine și abordare a precedat mult utilizarea canonică a termenului ca atare. Practic, odată cu primele contestări publice ale tratării femeilor ca sex inferior³⁵ și cerința pentru considerație egală putem vorbi de feminism chiar dacă promotoarele și promotorii acestuia nu își spuneau în acest fel. Din punct de vedere istoric, feminismul a debutat ca parte a discursului european renescentist și apoi iluminist. A avut un impact important în lumea modernă, în discuțiile despre universalizarea cetățeniei și a drepturilor. Începuturile feminismului modern sunt localizate în apariția și ecourile lucrării lui Mary Wollstonecraft, *A Vindication of the Rights of Woman (O revendicare a drepturilor femeii)* (1792).

Semnificația minimală a gândirii de tip feminist este următoarea:

- a) Femeile sunt sistematic aservite (opimate) în grade diferite în toate tipurile de cultură și civilizație, în mod universal, pentru că sunt femei;
- b) Relațiile de gen (cele între bărbați și femei) nu sunt naturale și imuabile, ci sunt construite de culturi patriarhale și nedreptătesc femeile;
- c) Este necesară o angajare culturală, civică și politică pentru eradicarea nedreptății de gen.

---

³⁵ În limbajul uzual în România, femeile sunt numite „sexul slab” și bărbații „sexul tare”. Folosirea expresiei „sexul frumos” pentru femei nu are un corespondent masculin.

Utilizarea termenului ca atare debutează însă la sfârșitul secolului al XIX lea în Marea Britanie (patria de origine a feminismului modern).

Deși au fost de acord cu ideile de fond ale tradiției feministe europene, folosirea termenului a fost și este respinsă de către alte grupări militante pentru drepturile femeilor, din motive diferite. De exemplu, multe feministe indiene l-au respins ca „imperialist” (pentru reflectă experiențele femeilor europene și americane, mai ales a celor albe din clasa de mijloc, precum și tradiția iudeo-creștină, la care se raportează). Alexandra Kollontai, conducătoarea organizației de femei a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice îl respinsese ca termen liberal și reformist, preferându-l pe cel de **emancipare**. Această abordare s-a păstrat și în țările comuniste. Feminismul a fost tratat ca ideologie burgheză, complet inutilă odată ce comunismul *per se* conținea premisele toate premisele necesare pentru a repara nedreptățile sociale, inclusiv pe cea de gen. În anii 70, tot sub motivația că feminimul de tradiție anglo-saxonă este doar reformist și exprimă doar dorința de a accede la putere în sistemul patriarhal, cu alte cuvinte, de a păstra supremația masculinității, eventual imitând modelul, feministe franceze au constituit mișcarea Psycho et Po, defilând sub lozincă „Jos feminismul!” (vezi Moi, 1987).

În România, utilizarea termenului a întâmpinat și întâmpină numeroase dificultăți. Este tratat ca având o conotație negativă (militantism strident și agresiv) sau ca nepotrivit pentru o experiență post-comunistă, odată ce în comunism a existat ideologia egalității între sexe, inclusiv în privința muncii și plății egale și promovarea pe cote în funcții de decizie.

Foarte puțină lume știe că feminismul românesc are o tradiție, iar atitudinea publică în această privință este dominată mai degrabă de indiferență, de necunoaștere sau de antifeminism preventiv. Prin antifeminism preventiv înțeleg ofensiva culturală (adesea și politică) împotriva feminismului care precede manifestarea publică amplă a feminismului și este menit să denigreze feminismul înainte ca acesta să aibă posibilitatea de manifestare în spațiul public. În acest mod, atunci când cineva își asumă identitate feministă și discurs feminist este *a priori* tratat cu suspiciune și adesea cu ironie disprețuitoare, dacă nu cumva i se refuză accesul la mass-media³⁶.

Multe femei și bărbați care activează pentru drepturile femeilor și pentru egalitatea de gen sau care au o atitudine coerentă cu mișcarea feministă, refuză să își asume deschiș apartenența la feminism.

Indiferent de rezerve și inamicalități terminologice, feminismul a avut și are o contribuție substanțială la schimbarea situației femeilor și a relațiilor de gen. Prin lupta feministelor și feminisților au fost recunoscute drepturile civile și politice ale femeilor. În cadrul feminismului s-a creat teorie critică, au apărut domenii noi de cercetare, s-au produs mișcări politice cu impact major în viața politică, în cea socială, în mass-media și în viața privată. Șansele femeilor au crescut enorm în accesul la orice domenii, în independență și autoafirmare.

Ideea cadru a feminismului ultimelor decenii ale secolului XX, „Ceea ce este personal, este politic” a condus la extinderea analizei politice în zona relațiilor private, acestea fiind tratate și ca relații de putere. Violența domestică, precum și obligațiile parentale legate de creșterea copiilor au fost tratate ca probleme politice. Forma de putere vizată de către analizele feministe este cea patriarhală. În cadrul acestei mari orientări, există o largă

---

³⁶ La începuturile recompunerii feminismului în tranziția post-comunistă, această atitudine a fost prevalentă. Feminismul era privit aproape exclusiv ca o bizarerie. De exemplu, în 1992 un post de radio românesc a acceptat în premieră ca cineva să vorbească despre o temă de filozofie feministă, dar a sugerat ca acea persoană să fie bărbat, cu argumentul că vrea să dea un pic de credibilitate și autoritate discursului (acea primă persoană care a vorbit la radio a fost Adrian Miroiu).

diversitate: feminism liberal, socialist, radical, postmodern, , ecofeminism, feminism comunitarian. Ele s-au influențat reciproc, luminând câte un aspect central al direcțiilor de emancipare și afirmare a femeilor.

Atacurile conservatoare împotriva feminismului îi pun acestuia din urmă în evidență contribuțiile majore la schimbările sociale.

Pe scurt,

„Feminism înseamnă recunoașterea faptului că, indiferent de timp și spațiu, femeile și bărbații sunt inegali în privința puterii pe care o au, atât în societate, cât și în viața personală, precum și corolarul acestei recunoașteri: faptul că femeile și bărbații ar trebui să fie egali. Feminism înseamnă credința că ceea ce numim cunoaștere a fost scrisă despre, de către și pentru bărbați, precum și corolarul: toate școlile de cunoaștere trebuie să fie reexamineate și înțelese astfel încât să poată fi dezvoltată măsura în care ele ignoră sau distorsionează genul” (Barbara Arneil, 1999, p.3).

În spațiul românesc, feminismul și-a făcut apariția încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea (1815)³⁷, dezvoltându-se coerent cu cel din alte țări europene, dar și cu realitățile culturale, sociale și politice locale. În perioada comunistă, pe de-o parte, din cauza egalitarismului oficial, pe de altă parte, din cauza intoleranței față de alte ideologii și politici, nu s-a putut dezvolta nici cercetarea, nici mișcarea feministă. Mai mult, perioada represiv-totalitară a afectat femeile într-o măsură mai mare decât bărbații (politica pronatalistă, controlul forțat al reproducerii, dubla zi de muncă și strategiile de supraviețuire, menținerea patriarhatului tradițional la nivelul familiei și dezvoltarea unui patriarhat de stat). Vocile publice feministe au fost rare (vezi de ex. Ecaterina Oproiu, critic de film), iar organizațiile de femei erau controlate și manipulate de către partidul comunist.

După 1990, feminismul și-a reluat treptat locul, preponderent atât în zona culturii și cercetării, cât și în cea activistă³⁸.

Problemele specifice teoriilor feministe

Ca orice alte teorii politice, cele feministe vizează și ele problematici legate de libertate, egalitate, drepturi, legitimitate, autoritate, putere. Dar ele nu pot doar repeta același mod de interpretare și nici aceeași tematică în sens canonic, pe principiul încorporării femeilor în zonele din care teoriile clasice le-au exclus. Cu alte cuvinte, rețeta: „adăugați femeile și amestecați” nu poate avea decât o relevanță parțială. Teoriile politice feministe scot la suprafața cunoașterii, ca fiind politic relevante, un tip de experiențe pe care teoriile clasice nefeministe le marginalizează, le neglijează, sau, pur și simplu le consideră non-politice, deci, nedemne de o astfel de abordare. Și acest lucru nu este de mirare. Gândirea politică a fost aproape exclusiv masculină și, inevitabil inspirată din experiențele gânditorilor. În momentul în care femeile au devenit subiecți ai teoretizării politicului precum și ai politicii însăși, ele au adus în atenția teoretizării, pe filieră feministă, tipurile de experiențe care marchează preponderent femeile. Am considerat necesară o tipologizare a experiențelor femeiești și feminine tocmai pentru o înțelegere mai adecvată a răspunsurilor la întrebarea: ce relevanță are, pentru teoria politică, la fel ca și pentru

---

³⁷ Vezi în acest sens remarcabila operă de restituire documentară a feminismului românesc întreprinsă de către Ștefania Mihăilescu, 2001, 2002.

³⁸ Vezi de exemplu numeroase organizații de femei care militează împotriva violenței domestice, prostituției forțate, pentru șanse egale sau pentru promovarea femeilor în politică: ȘEF (Șanse Egale pentru Femei), Iași, APADOR Ch. Parteneriat pentru Egalitate (FSD), Forumul Ecumenic al Femeilor Creștine din România, Asociația Națională a Femeilor cu Diplomă Universitară, Societatea de Educație Contraceptivă (SECS), Asociația Femeilor din Presă, Artă și Afaceri (ARIADNA), Grupul 222 ș. A. (vezi și Grunberg, 2000).

politica însăși, faptul că este vorba despre femei și nu despre oameni în general³⁹. Așa cum relevă multe abordări critice, adesea ceea ce a trecut drept general uman a fost o simplă universalizare a masculinului. Desigur că avem multe experiențe și nevoi comune, atât de natură intelectuală, cât și de natură emoțională și corporală, indiferent de sexul nostru. Împărtășim nevoi și experiențe de tipul respirației, hrănirii, nevoii de autoconservare, de siguranță, de afiliere, comunicare și afecțiune, de autoafirmare. Unele însă diferă, fie în sensul exclusivității, fie în sensul predominanței. Dintre aceste experiențe multe au fost și sunt politizate, dar mult mai puțin teoretizate. Le voi discuta în special în contextul relațiilor patriarhale.

a Experiențe femeiești

În această categorie includ acele experiențe care sunt împărtășite exclusiv de către femei și anume: **sarcina, avortul, nașterea, leuzia, alăptarea, ciclul menstrual, menopauza**⁴⁰. Femeile sunt dotate să poarte și să dea viață. Acest fapt este politic relevant, chiar dacă, de exemplu, politica pare să fi dat mai multă importanță războielor decât nașterii, la fel ca și teoreticienii politicului. Și totuși, fiecare societate a politizat avortul, contracepția, nașterea. În general aceste politici au fost făcute exclusiv de bărbați sau în principal de către bărbați⁴¹. Controlul politic bărbătesc asupra facultăților reproductive femeiești este o constantă a istoriei patriarhatului. De exemplu, în China comunistă femeile erau forțat sterilizate pentru ca să nu poată avea mai mult de doi copii iar în România în perioada 1966-1989 femeile erau supuse la controale ginecologice forțate ca să fie înregistrate sarcinile și să nu facă avorturi. Contracepția era dramatic redusă ca posibilitate legală, avortul la fel. La ora actuală femeile au în țara noastră libertatea de a dispune de facultățile reproductive, dar aceasta nu este o garanție că dreptul rămâne inalienabil.⁴² În parlamentele celor mai multe țări democratice majoritatea adesea absolută este alcătuită din bărbați care pot decide oricând asupra facultăților reproductive femeiești. O politică de tip conservator leagă aceste facultăți femeiești de ideea că ele determină „rostul femeilor pe lume”. În general despre rostul bărbaților nu se vorbește consensual sau se vorbește doar în doctrine reacționare, ultranaționaliste sau în comunism, dar nu ca rost al bărbaților, ci al oamenilor: să dezvolte rasa ariană, să conducă la victoria finală, să făurească societatea fără clase etc.

Aceste experiențe sunt centrale pentru toate categoriile de feminisme. Există un consens în privința dreptului femeilor de a dispune de facultățile lor reproductive. Dar accentele asupra importanței maternității în autorealizarea personală variază foarte mult, chiar și în interiorul uneia și aceleiași orientări (vezi de exemplu în feminismul radical).

b. Asocierea simbolică a femeilor cu natura

---

³⁹ Pentru o aplicare a acestei tipologii în analiza patriarhatului comunist și postcomunist vezi Miroiu, 1999, cap. „O societate feminizată”.

⁴⁰ Există comunități în care menopauza este politizată. De exemplu, la Judecata țigănească femeile sunt admise să participe numai după ce intră la menopauză. Semnificațiile menopauzei sunt legate de cele ale ciclului menstrual. Menopauza, în antiteză cu menstruația, este privită tradițional ca o etapă a purificării, înțelepciunii și ca vârstă la care etapa de viață în care femeile încetează să mai fie atrăgătoare (tentante sexual).

⁴¹ Vezi în acest sens, de exemplu, politicile eugenice în România interbelică (Bucur, 2002) sau politica pronatalistă a lui Ceaușescu, Kligman, 2000

⁴² Senatorul Ion Moisin, Partidul Național Țărănesc Creștin și Democrat a propus în 1999 un proiect de lege de interzicere a contracepției și avortului mult mai draconic decât al lui Ceaușescu.

Unii oameni sunt considerați mai aproape de natură, de imanență, emoțional, irațional. La acest statut au candidat în timp sclavii, „barbarii”, băștinașii din colonii, dar nici unii nu s-au comparat cu femeile care erau astfel tratate și de către sclavi, „barbari”. La ora actuală, femeile nici nu mai au competitori în această categorie.

Experiențele exclusiv femeiești au făcut ca filosofii politicului să considere că, din cauza acestora, femeile sunt și trebuie să rămână mai aproape de natură, de emoțional și irațional⁴³ (Aristotel, Toma D’Aquino, Locke, Rousseau etc), că ele sunt mai aproape de „corpul natural” și nu de „corpul politic.” Umanitatea și cetățenia s-au definit, dimpotrivă, ca raționalitate și cultură. Așa cum la nivel individual mintea trebuie să conducă trupul și la nivel politic posesorii deplin de minte trebuie să îi conducă pe cei mai puțin raționali. Dar femeile sunt mai puțin raționale decât bărbații și trebuie să se lase conduse de ei. Prin urmare, în imagine tradițională, femeile nu sunt tratate nici ca oameni deplin, nici ca cetățeni. Modelul teoretic însuși este hegemonic: x conduce pe y, există întodeauna o ierarhie, puterea asupra puterii este și inevitabilă și dezirabilă. Cei ce nu sunt considerați a aparține lui x sunt tratați mai degrabă ca obiect al politicii și ca resurse. Așa cum natura este o simplă resursă (modelul ecofob al speciismului) și cei care sunt socotiți mai iraționali sunt resurse pentru ceilalți. În cazul femeilor ele sunt resurse de nașteri, de îngrijire, de păstrare a legăturii bărbatului cu natura. Dacă avem de a face cu un patriarhat de stat, femeile devin resurse și pentru statul însuși, inclusiv ca „producătoare de soldați” în contextul concepțiilor naționaliste ultraconflictualiste.

Asocierea cu natura a tins să fie respinsă în feminismul valului I. Actual, inclusiv în virtutea ecofeminismului, asocierea cu natura este revalorizată prin revalorizarea emoționalului și chiar a viului.

c. **Imaginea de neajutorat**

Imaginea neajutorării este asociată de obicei cu copiii, persoanele cu handicapuri severe, bolnavii, vârstnicii și se referă la persoane la care **discernământul este mai mult sau mai puțin redus**. Dacă însă copilăria este o stare tranzitorie, ca și boala, vârsta înaintată este o secvență de viață, dar nu singura iar handicapul poate să fie dobândit, faptul de a fi femeie te plasează etern-patriarhal în rândurile minorilor și persoanelor cu handicap. Nu este de mirare că, de pildă, în Constituțiile sexiste, femeilor li se interzice dreptul la vot în contextul mai larg al articolului referitor la minori, persoane cu afecțiuni mentale, delicvenți, cu alte cuvinte, a incompetențelor legali. Cum suspiciunea de delicvență⁴⁴ este mult mai scăzută, rămâne ideea neajutorării și a discernământului redus. Politic femeile nu trebuie să intre în competiție cu bărbații, ci să fie protejate, inclusiv de ele însele. De exemplu, în programele partidelor politice românești, cel puțin până la alegerile din 2000, problemele femeilor apar la capitolele destinate protecției sociale pentru categorii defavorizate, minori, persoane cu handicap iar politicile prevalente au fost cel mult protective (vezi Țăranu, Herciu, 2002). În același fel sunt construiți politic indivizii din societățile paternaliste. Ei, consideră conducătorii, nu își pot discerne nici măcar nevoile. În regimurile dictatoriale conducătorii capătă ideologic statutul de conștiință de sine, de unic factor conștient⁴⁵. Statul este și furnizor de discernământ: cunoaște interesele indivizilor infanțili și de grijă: încearcă să rezolve nevoile

---

⁴³ Pentru a contracara misoginismul adânc al acestei concepții, mulți gânditori politici omagiază sensibilitatea feminină contrastând-o cu cinismul și calculul rațional masculin, promovând totodată ideea că femeile trebuie să stea deoparte de această mizerie a politicii, ca o ultimă redută a moralității.

⁴⁴ În genere, în lume închisorile au peste 80-90 % bărbați.

⁴⁵ Un titlu permanent prezent în scrierile de propagandă ale Partidului Comunist Român (PCR), de exemplu, era: „PCR, factor conștient al societății noastre”.

membrilor societății. În acest sens el nu este doar stat paternalist, ci și maternal. În opinia mea, termenul adecvat unei astfel de situații este cel de **stat parental**.

Feminismul liberal fiind mai legat de ideea tratamentului egal în competiție, precum și de cea a autoafirmării, acordă o importanță specială acestei problematici.

d. Experiințe feminine

Numesc feminine acele experiențe pe care le au predilect femeile: **îngrijirea (hrănirea, curățirea, copiilor, vârstnicilor, bolnavilor, soțului), monoparentalitatea, văduvia, violența domestică, violul, hărțuirea sexuală, pornografia, prostituția**⁴⁶. Categoria cu care femeile împărtășesc acest tip de experiențe sau cel puțin câteva dintre ele este cea a servitorilor, indiferent de numele conjunctural al acestora. Din experiențele naturale mai multe decât ale bărbaților este inferată relația simbolică cu natura și trupul. Într-o teorie a predestinării, odată ce femeile nasc trupuri, ele trebuie să le îngrijească. Fiindcă definirea lor ca femei este preponderent legată de reproducere și sex, femeile pot fi tratate ca obiect sexual în context patriarhal. Îngrijirea pare un atribut natural, ca și disponibilitatea sexuală. În relația parentală, femeile sunt tratate ca părinte privilegiat în sensul îngrijirii. De obicei în cazul copiilor din afara căsătoriei, ca și al divoțurilor, peste 90% dintre copii rămân la mame. Astfel de familii monoparentale sunt și de obicei familii sărace⁴⁷. Probabilitatea ca femeile divorțate sau văduvele să se recăsătorească este mult mai mică în astfel de culturi.

Gânditorii politici nu s-au desprins în primul rând de propriile experiențe începând cu aceea de a fi îngrijiți de femei, de prezența lor în sfera privată ca sferă a îngrijirii, sentimentelor, timpului liber. Lumea clasic-conservatoare a rezervat femeilor acest loc: gineceul, privatul și autoafirmarea prin îngrijirea bărbaților, copiilor și vârstnicilor. Contactul mai proeminent al bărbaților cu abstracțiile, spațiul public, face ca să fie nevoie de cineva care îi eliberează de grijile trupești încât ei să se poată dedica gândirii, culturii, politicii. Teama de feminism vine uneori și ca teamă de știrbirea a dreptului unilateral al bărbaților de afirmare în sfera publică și de a fi îngrijiți unilateral de către femei. Conceperea în teoria politică liberală clasică a sferei private ca loc al neintruziunii statului a avut și efecte negative, mai ales pentru femei și s-a manifestat în cazul abuzurilor și violenței în familie. O mare problemă a teoriei politice nefeministe este aceea că a oprit discuția asupra drepturilor și dreptății la ușa casei.

În privința umilirii femeilor prin cealaltă categorie de experiențe, de-a lungul timpului ea a fost tratată diferit. Clasic patriarhal, violul marital nu a fost considerat un delict, ci un drept neîngrădit al soțului de a dispune de soția sa din punct de vedere sexual. Hărțuirea sexuală a fost exclusă ca problemă politică, violul a fost tratat mai mult ca ofensă adusă bărbatului sub a cărui protecție se afla femeia (tată, soț, frate), prostituția a fost fie tolerată, dar cu precauțiuni în privința protecției bărbaților de boli cu transmisie sexuală, fie interzisă, dar clienții nu au fost niciodată încriminați⁴⁸. Pornografia a avut un tratament ambiguu, între tolerare cu limite, intoleranță sau libertate neîngrădită. În toate cazurile însă politica joacă un rol important, atât în felul în care tratează statul legislativ aceste experiențe cât și în privința felului în care este concepută și sprijinită familia.

---

⁴⁶ Cu excepția prostituției care încă nu a fost reglementată în spirit mai apropiat de concepțiile feministe, celelalte experiențe sexual-violente (hărțuirea, violul marital, violul, pornografia, violența domestică au fost reglementate în România în ultimii doi ani. Pentru a contracara efectele îngrijirii unilaterale a copiilor de către femei, în 1998 a fost promulgată Legea Concediului Parental, care însă nu are decât efecte minore în contextul unei culturi dominant-patriarhale despre rolurile de gen în familie.

⁴⁷ Vezi Ștefan, 1999.

⁴⁸ În legislația actuală din țările Scandinave în privința prostituției, clienții sunt și ei deopotrivă încriminați.

Feminismul radical a jucat un rol foarte important în transferarea pe agenda teoretică și politică a acestor experiențe.

e. Subordonarea și discriminarea

În afara femeilor, experiența subordonării și a discriminării sunt trăite și de alte categorii tratate ca inferioare: clase, grupuri etnice, rase. În condițiile unui astfel de tratament, indivizii aparțin unui grup de acest tip sunt discriminați. **Dar, indiferent de apartenența la un grup tratat ca inferior, femeile din grupul respectiv sunt discriminate și pentru că sunt femei.** De aceea eu consider că legislația, chiar și când intenționează să contracareze discriminarea, repetă adesea eroarea de a plasa sexismul în finalul unor înșiruri lungi de discriminări⁴⁹. Sexismul este mai vechi și mai universal decât rasismul, șovinismul, clasismul. Indivizii din grupurile subordonate sunt dependenți economic, politic sau cel puțin cultural. Autonomia lor este dramatic limitată.

În contextul teoriilor politice feministe și al politicilor feministe, orientarea liberală accentuează asupra discriminării femeilor ca indivizi iar cea socialistă asupra subordonării și exploatării femeilor ca grup. Discriminarea se manifestă prin acces mai scăzut sau lipsă de acces la poziții profesionale sau politice, la ocupații cu venituri mai ridicate, la funcții cu prestigiu ridicat. Subordonarea și exploatarea se manifestă prin plasarea femeilor în munci mai prost-plătite, prin dubla zi de muncă.

Egalitatea de tratament, ca și egalitatea de șanse, au devenit politici de contracarare a subordonării și discriminării, *via* feminism liberal și feminism socialist.

f. Anonimatul (invizibilitatea)

Este o experiență pe care femeile o împărtășesc cu toate categoriile de excluși sau de marginali. **Aceste categorii „nu au istorie”. Par că nu au luat parte la evoluția istorică. Sunt lipsite de identitate politică, par că nu au interese proprii, ci pe cele ale grupurilor cărora le sunt auxiliari.** Oamenii din astfel de grupuri ies din anonimat doar prin excepție. În cazul femeilor, adesea excepția înseamnă calitatea lor funcțională pe lângă un bărbat (mama, soția, fiica eroului făcător de istorie). Există multe rațiuni pentru această „stare de fapt”. Istoria a fost patriarhală. Ea a consemnat ca evenimente pe cele care s-au petrecut în sfera publică unde femeile până în secolul XX nu au avut acces sau au avut unul foarte limitat. Istoriografia s-a concentrat preponderent asupra bătațiilor fondatoare: de independență, de clasă, de cucerire, bătaii la care femeile în genere nu au luat parte, rolul lor desemnat fiind cel de mame și soții de luptători, demne cel mult să îi înlocuiască în muncile de acasă. Cum nici de acces la educație nu au beneficiat femeile în sens deplin practic până după 1950⁵⁰, nici istoria științei și culturii nu le consemnează în număr semnificativ până în ultimele decenii, din cauza accesului foarte redus sau chiar a lipsei de acces la studii superioare. O soartă asemănătoare împărtășesc de exemplu și est-

---

⁴⁹ Vezi de exemplu Ordonanța 137 din 2000: „În prezenta ordonanță, prin discriminare se înțelege orice deosebire, excludere, restricție sau preferință, pe bază de rasă, naționalitate, etnie, limbă, religie, categorie socială, convingeri, sex sau orientare sexuală, apartenență la o categorie defavorizată sau orice alt criteriu care are ca scop sau efect restrângerea sau înlăturarea recunoașterii, folosinței sau exercitării, în condiții de egalitate, a drepturilor omului și a libertăților fundamentale sau a drepturilor recunoscute de lege, în domeniul politic, economic, social și cultural sau în orice alte domenii ale vieții publice”.

⁵⁰ În regimurile fundamentaliste, ca și în comunitatea rroma tradițională, acest drept este refuzat femeilor și la ora actuală.

europenii care se regăsesc cu greu ca subiecți ai istoriei universale și, dacă se regăsesc, marca este mai ales cea a „balcanismului”, care a devenit actual o etichetă pentru segregare și dezbinare.

Grupurile marginale, dacă nu dezvoltă strategii politice de emancipare din acest statut, pot dezvolta strategii obediente față de grupurile conducătoare, dorind să fie acceptate sau incluse sau strategii resentimentare (vezi naționalismul șovin de exemplu). În aceste condiții solidaritatea internă scade sau este una de tip adversativ.

Pentru oricare dintre teoriile politice feministe, ieșirea din anonim nu înseamnă doar ieșirea în arena publică și participarea la femeilor decizie în contextul macropoliticii, ci și ieșirea din invizibilitate publică a experiențelor femeilor, aducerea lor pe agenda dezbaterii teoretice și deciziei politice.

Alianțele teoretico-ideologice ale feminismului

Feminismul înțeles ca ideologie a drepturilor și emancipării femeilor, ca ideologie dreptății de gen, face casă bună cu ideologiile inspirate din iluminism. Actual se mai aliază și cu ecologia. Premisele care fac posibilă alianța feminismului mai ales cu liberalismul și socialismul și de loc cu doctrinele totalitare sunt următoarele⁵¹:

a. **Umanismul.** Liberalismul și socialismul⁵² consideră în spirit kantian⁵³ că oamenii sunt scopuri în sine, că ei nu pot să fie tratați niciodată numai ca mijloc pentru scopurile altora. Aceasta implica faptul ca este nevoie de consimțământul lor liber în privința deciziei asupra problemelor care îi afectează, inclusiv în faptul de a-și alege guvernarea. Feminismul împărtășește această idee cu condiția ca „regatul scopurilor în sine” să nu se oprească la sexul bărbătesc, așa cum s-a întâmplat în contextul teoriilor și practicilor politice clasice care s-au dovedit democratice doar pentru bărbați.

b. **Raționalismul.** Ființele umane sunt scopuri în sine fiindcă sunt creaturi raționale, dotate cu discernământ, capabile să își cunoască și apere interesele. Rațiunea este sursa principală a cunoașterii și principala sursă prin care oamenii pot să își rezolve problemele, preponderent pe cale pașnică. Multă vreme femeile au fost tratate ca având alt „cap” decât cel propriu. În regimuri fundamentaliste ele mai sunt tratate așa și la ora actuală, iar în comunități ultraconservatoare acest mod de gândire se mai păstrează: vezi de exemplu comunitatea roma tradițională și chiar răspândita concepție despre bărbatul cap de familie în România⁵⁴. Alianța feminismului cu liberalismul sau socialismul înseamnă extinderea raționalității fără limite de gen.

c. **Secularismul.** Credința trebuie tratată ca o problemă privată a indivizilor și nu poate să fie impusă, în nici un caz de către stat, cu alte cuvinte, politica trebuie să fie separată de religie. Unii dintre gânditorii liberali și socialiști, inclusiv unele și unii feminiști sunt liber-cugetători, alții rămân credincioși religiilor consacrate, dar împreună împărtășesc ideea că nici o credință nu poate să fie impusă cu forța și că fiecare persoană în parte are drept de opțiune în privința credinței. Felul în care s-a făcut selecția textelor religioase atunci când diferite credințe au fost instituționalizate a defavorizat adesea femeile și a conservat mesajele patriarhale, astfel încât feminismul are, la rândul său, preferința pentru păstrarea religiei ca problemă privată, dar și pentru reformarea ei într-o manieră mai puțin patriarhală. Există feminisme pentru care alianța cu religiile

---

⁵¹ Vezi Ball și Dagger, 1991, strict pentru alianțele între liberalism și socialism. Ei nu tratează problema alianței cu feminismul.

⁵² Mă refer aici la socialismul în varianta sa democratică, fără confuzii cu comunismul.

⁵³ Inclusiv Kant face eroarea conservatoare, tipică vremii sale, de a limita ideea de autonomie rațională la bărbați în contextul lucrării *Observații asupra sentimentului frumosului și sublimului*.

⁵⁴ Pentru aceasta din urmă vezi *Barometrul de gen*, 2000

actuale, toate patriarhale, nu este posibilă (vezi feminismul radical) și femeile trebuie să își recompună propriul lor sacru femeiesc, nedominat de imaginea Tatălui.

d. **Progresismul.** Istoria umană este, în genere, o istorie a progresului în privința gradului de liberate, al evoluției cunoașterii și tehnologiei, o istorie a dezvoltării umane și a progresului în condiția umană⁵⁵. Acest progres a fost cu puțință în virtutea exercițiului liber al rațiunii. Condiția stagnantă a femeilor, de anexe gospodărești ale scopurilor masculine a fost și este dată de faptul că dezvoltarea liberă a rațiunii lor a fost îngădită din cauza superstițiilor, prejudecăților, lipsei de educație sau educației limitate la roluri tradiționale. Aceasta explică participarea lor directă mult mai redusă la evoluția istoriei. Rolul lor a fost acela de a naște și îngriji făcătorii de istorie și nu de a fi agenți ai evoluției acesteia. Feminismul dorește schimbarea acestei stări de fapt și participarea femeilor în calitate de subiecți la mersul istoriei.

e. **Universalismul.** Există o singură natură umană universală, regăsită în fiecare ființă umană, indiferent de sexul, rasa, religia, cultura acesteia. Această natură umană universală este dată de rațiune și face posibil accesul oricărui om la statutul de scop în sine. Universalismul a fost greu de acceptat. Ierarhii între oameni, excluderi și marginalizări în baza rasei, clasei, religiei, gradului de cultură s-au practicat cu binecuvântarea politicii oficiale foarte multă vreme și se mai practică în țările în care a dominat ideea că există o natură bărbătească și una femeiască. Cea dintâi se asociază cu rațiunea și autonomia, cea de-a doua cu sensibilitatea și dependența. Feminismul a provocat această dihotomie, cerând recunoașterea universalității raționalității, drepturilor și cetățeniei pentru ambele sexe.

f. **Postmodernismul,** alt aliat al feminismului, este însă mult mai greu de politizat. El, prin caracteristicile sale, nu se poate constitui într-un set de convingeri doctrinare coerente, ca în cazul liberalismului sau socialismului, ci mai degrabă într-un tip de teoretizare și un stil de viață (cu toate că „un” singur ceva în spiritul postmodern consecvent nu este posibil). Postmodernismul manifestă suspiciuni adesea îndreptățite față de gândirea modernă de sorginte iluministă, de excluderile mai mult sau mai puțin neintenționate la care a condus aceasta. Feminismul postmodern critică raționalismul excesiv, ignorarea și inferiorizarea a tot ceea ce este corporal și experiență sensibilă precum și tratarea rațiunii ca destrupată și independentă de context:

„De fapt, feminiștii, asemenea altor postmoderni, au început să suspecteze că orice astfel de cerințe transcendente reflectă și consacră experiențele uni număr mic de oameni: cei mai mulți dintre aceștia sunt albi, occidentali și bărbați.” (Flax, 1990, p. 43)

Gândirea postmodernă, ca și cea feministă asupra politicului a fost influențată preponderent de către Michel Foucault, mai ales în privința problematicii puterii, a relației între cunoaștere și putere, între regimurile de putere și cele de adevăr. În aceste regimuri, femeile sunt de obicei excluse sau marginalizate. Marginalii, printre care și femeile, trebuie să reziste discursurilor hegemonice.

Din perspectivă politică, criticile postmoderne în privința modernismului și esențialismului acestuia reprezintă o armă cu două tăișuri: pe de o parte, postmodernismul structurează și legitimează des-centrarea și demonopolizarea discursului. Pe de altă parte, încurajează identități fluide, inclusiv politic, astfel încât feminismul se vede sistematic dislocat, înainte ca el să facă parte din curentele principale ale gândirii politice. În acest sens, problema pe care o pune Nancy Hartsock este foarte justificată:

---

⁵⁵ De obicei, în filozofie în general și în teoria politică în particular, prin condiție umană s-a înțeles condiție masculină.

„De ce oare în momentul în care mulți dintre noi, anume cei care am fost ținuți în tăcere, începem să cerem dreptul de a ne defini pe noi înșine, de a acționa ca subiecți, mai degrabă decât ca simple obiecte ale istoriei, de ce chiar atunci conceptul de subiectivitate devine problematic?” Exact în momentul în care încercăm să ne formulăm propriile noastre teorii despre lume, își face apariția incertitudinea despre teoretizarea lumii. Chiar atunci când gândim în privința schimbărilor pe care le dorim, ideea de progres și de schimbare rațională a societății devin suspecte....Eu cred că aceste mișcări intelectuale nu sunt accidentale, dar nici conspirative.” (Hartsock, 1990, p. 158)

În spațiul cultural românesc toate aceste alianțe sunt deschise. Dezvoltarea teoriei liberale, ca și a unei ideologii și politici liberale este încă foarte limitată. Stânga socialistă în sens occidental se dezvoltă acum, mai ales politic și încă prea puțin teoretic. Popular ea pare să aibă mai mult succes prin coerența cu conservatorismul de stânga (vezi Miroiu, 1999). Peste toate acestea, societatea însăși are particularități care trebuie și teoretic și politic, substanțial contextualizate. Multe dintre aspectele ei sunt premoderne. Modernitatea societății, inclusiv cea politică este limitată la o parte a populației, prin excelență din orașe mari, universitare, cu acces dezvoltat la informație și redus până la foarte redus în orașe mici, adesea dezindustrializate, în mahalalele marilor orașe, în sate. Modernizarea acestor zone este încă un proiect. În consecință, inclusiv alianțele feminismului ar trebui să fie contextuale.

Lectură suplimentară

1.2 Feminismul academic

În deceniile VII-VIII ale secolului XX tematica feministă a fost preluată de către mediul academic din America de Nord, Europa de Vest, Australia și Noua Zeelandă. Aceasta a însemnat accesul la cunoaștere și la teoretizare înaltă, la metodologii științifice de cercetare, dobândirea unei substanțiale autorități epistemice a cercetării și teoriei feministe, posibilitatea de legitimare științifică a politicilor feministe.

În Estul și Centrul Europei procesul este mai lent, în primul rând pentru că până în 1989 nu a putut exista o ofertă pluralistă de educație și nu a fost posibil nici feminismul ca politică. Orice altă abordare ideologică era exclusă, iar studiere problemelor cu care se confruntă femeile (exclusiv sau mai ales) era strict tratată medical sau legal. În România acest proces a început după 1992-1993, prin câteva cursuri izolate și s-a extins treptat mai ales în universități publice din marile centre universitare, în unele facultăți de științe sociale și politice sau în zona filologică: Școala Națională de Studii Politice și Administrative (SNSPA) București, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj, Universitatea București, Universitatea de Vest, Timișoara. Evoluțiile cele mai importante s-au înregistrat la SNSPA unde există un masterat de Gen și Politici Publice (din 1998) și o amplă cercetare aplicată relațiilor de gen ale societății românești și publicată în editurile Polirom și Politeia. Din anul 2000 a luat ființă în cadrul SNSPA Centrul de Dezvoltare Curriculară și Studii de Gen FILIA La Universitatea Babeș-Bolyai unde

există din anul 2000 un centru interdisciplinar de cercetare (Grupul Interdisciplinar pentru Studii de Gen) precum și cursuri masterale (din 2003). Din același an se dezvoltă program de Master de profil și la Universitatea de Vest din Timișoara. Un rol deosebit de semnificativ în dezvoltarea cercetării feministe l-a avut promovarea inițială a acesteia, Societatea de Analize Feministe AnA, creată în 1993 a cărei președintă a fost în primul deceniu Laura Grunberg. AnA editează singura revistă de studii feministe existentă în România până în 2003, *AnaLize*⁵⁶.

În România feminismul academic influențează cercetarea relațiilor de gen, cooperează cu organizații interne și internaționale pentru crearea unei cunoașteri adecvate a situației economice, politice, culturale și familiale a femeilor, sprijinind configurarea politicilor de gen.

În afară de cercetarea relațiilor de gen și a situației culturale, politice, juridice și economice a femeilor, feminismul academic trebuie tratat și ca o reacție la sexismul din mediile universitare (marginalizare, lipsa accesului la conducerea universitară, poziții și salarii scăzute ale femeilor care predau în universități)⁵⁷. Într-un astfel de mediu, de obicei femeile intră greu ca profesoare și cercetătoare (indiferent de studiile lor) și acced greu la poziții universitare influente. P. Bourdieu (1988) remarcă acest aspect: dezavantajul pe care îl au femeile într-un mediu dominant masculin, dar și faptul că ele sunt privilegiate în sensul capitalului cultural. Mediul academic este neprietenos și prin tipul său de organizare masculină: ierarhică, autoritară, excesiv competițional sau, în cazul nostru, excesiv supus legăturilor de autoritate dintre bărbați. Feminismul academic reprezintă o provocare la adresa unor astfel de practici. Nu este dezirabil ca femeile să se integreze pur și simplu mediului universitar, este necesar ca ele să-i provoace principiile, valorile și practicile, mai ales tendința ca acest mediu să devină trans-mundan, să se rupă de viața cotidiană și să ignore viața privată ca subiect de cercetare.

Criticile cele mai frecvente adresate feminismului academic sunt următoarele:

a). Feminismul academic este elitist. Producția sa de cercetare este formulată în limbaj prea abstract și este adresată unei elite culturale.

b). Feminismul academic are o doză de alienare față de problemele reale, pământești ale femeilor, față de mișcarea femeilor, față de feministele angrenate în acțiuni practice pro-femei. Nu este corelat cu mișcarea feministă și se interesează prea puțin de femeile din grupuri marginale.

Ambele critici sunt adesea foarte îndreptățite. Dar aceleași critici pot să fie adresate multor orientări care devin academice. De exemplu, liberalismul studiat filosofic sau doctrinar este foarte complicat pentru publicul din afară, adesea și pentru politicienii liberali.

Aceasta nu înseamnă că mediul universitar poate să fie scuzat de sindromul „turnului de fildeș”. În consecință, în mod special feminismul academic și studiile de gen încearcă să contrazică paradigma cunoașterii „ezoterice”. În contextul nostru românesc aceasta înseamnă studierea condiției femeilor și a relațiilor de gen inclusiv în statusuri care adesea sunt ignorate de către zona academică: țărăncile, femeile rrome, mamele singure, prostituatele, precum și a unor problematice pe care celelalte tipuri de studii o trec sub tăcere: puterea în viața privată, dubla zi de muncă, politicile reproductive. În afara contextului pomenit mai sus, o altă particularitate a mediului românesc este aceea că feminismul academic precede și adesea inspiră existența unei mișcări de femei⁵⁸.

---

⁵⁶ Laura Grunberg conduce revista *AnaLize* de la crearea acesteia.

⁵⁷ Vezi în acest sens Miroiu, 2003 a.

⁵⁸ În genere în România multe modernizări au fost făcute prin strategia „de sus în jos” și au fost inspirate mai degrabă intelectual decât de solicitări de masă. Feminismul nu a făcut excepție. În perioada interbelică, de exemplu,

2. Semnificația teoriilor politice feministe

Cu ce se ocupă, în general, teoria politică? Există răspunsuri multiple la această problemă. Leo Strauss, un important teoretician al teoriei politice consideră că sarcina teoriei politice sau filosofiei politice este aceea de a conduce la creșterea gradului de înțelepciune în privința felului de a fi al oamenilor și politicii, înseamnă să distingem net între ceea ce este simpla opinie și cunoașterea autentică.⁵⁹ Teoria politică înseamnă un discurs reflexiv asupra sensurilor politicii și a schimbărilor petrecute în politică, reflecție asupra conceptelor politice de bază: libertate, egalitate, democrație, dreptate, autoritate, putere, guvernare, (vezi Losco și Williams, 2003). Teoria politică este *per se* o abordare pluralistă și critică. Perspectivele principale sunt argumentate și criticate. Nici una dintre orientări nu este luată drept reper dogmatic și absolut. John Nelson (1983) rezumă scopurile teoriei politice în trei termeni: a înțelege, a păstra și a critica. Teoria politică explorează fenomenele politice într-un anumit context al experienței umane, păstrează ceea ce face parte din moștenirea culturală în privința gândirii și practicii politice, evaluează critic manierele de abordare ale fenomenelor politice.

În perspectiva clasică, teoriile politice s-au concentrat asupra aspectelor normative ale guvernării și statului: Cum este posibilă o guvernare bună? Politica reprezintă puterea și practica guvernării, iar teoria politică este studiul acestora. A governa „politic” fără recurgere la violență înseamnă a governa prin intermediul instituțiilor și aranjamentelor publice. O astfel de înțelegere a guvernării este specifică pentru regimurile democratice. În regimurile autoritare nici politicile feministe nu au cadre de desfășurare.

Teoria politică poate îmbrăca două aspecte:

a) Teorie politică prescriptivă: se ocupă de abordarea normativă, cea de tipul „cum ar trebui să” fie configurată politic societatea astfel încât să fie dreaptă, să asigure egalitate de tratament, cum poate să fie o putere legitimă, ce drepturi și libertăți ar trebui să aibă oamenii, care este forma ideală sau măcar cea mai puțin rea formă de guvernare.

b) Teorie politică descriptivă: vizează următoarele aspecte: cum se legitimează guvernarea, cum se exercită puterea, legea, autoritatea, decizia; se concentrează asupra felului în care funcționează instituțiile legislative, executive, judecătorești, partidele, facțiunile, grupurile de interese: pe cei ce guvernează sau sunt în competiție pentru guvernare (vezi și Bacchi, 1999).

Politica a fost în mare măsură un domeniu-monopol masculin (o treabă bărbătească) la care femeile nici nu au participat ca subiecți și nici nu au formulat politici (nu au determinat agenda politicii, nici sensurile ei, nici alocarea resurselor publice). Implicit sau explicit, marii teoreticieni ai politicii au produs și teorii ale genului. Aceste teorii au consacrat distincția între *polis* și gospodărie, între lumea publică și politică, pe de-o parte, cea privată, domestică, pe de altă parte (distincția a fost consacrată de către Aristotel și urmată de către modernitate (Hegel și Rousseau), ea perpetuându-se și la gânditori care au susținut drepturile femeilor, cum ar fi Condorcet și J. Stuart Mill. Indiferent cât au depășit barierele timpului lor, teoreticienii politicului au rămas, în majoritatea lor, conservatori în privința genului, ei s-au înrolat în simțul comun, în prejudecățile clasice despre relațiile de gen (bărbații sunt „de la natură” mai raționali și mai autonomi, deci ei pot fi actori ai sferei publice, femeile au

---

feminismul politic românesc a fost reprezentat de femeile care aparțineau unei elite intelectuale (vezi Ștefania Mihăilescu, 2003).

⁵⁹ Leo Strauss *What is Political Philosophy?* Free Press, Glencoe, IL, 1959

autonomie limitată, sunt mai emoționale și mai legate de natură, familie, de sfera privată).⁶⁰ Chiar și în cazul marilor teoreticieni actuali ai politicului, problema dreptății, de pildă, rămâne cu precădere o problemă a sferei publice, fără să fie transferată și la cea privată (vezi Rawls, 1971). Teoriile politice feministe au debutat încă la sfârșitul secolului al XVIII-lea, prin lucrarea lui Mary Wollstonecraft: *A Vindication of the Rights of Woman*, atât ca o critică la limitarea universalizării drepturilor și cetățeniei la bărbați cât și ca o modalitate de proiectare a unei societăți democratice în privința genului. Acest tip de abordare s-a dezvoltat în secolul al XIX-lea prin intermediul lui J. St. Mill și Harriet Taylor.

După 1960, perspectiva teoretică clasic-misogină a fost modificată substanțial, în consens cu apariția provocărilor teoretice ale noii stângi și ale feminismului valului al doilea. Politica, la fel ca și teoria ei, capătă aspecte multi-centrice. La ora actuală nici un teoretician al politicului din spații democratice nu își permite să ignore problema democratizării de gen a politicii precum și teoria politică feministă. Lozinca introdusă de către feminismul anilor 60: *Ceea ce este personal este politic* a produs mutații semnificative care au condus spre dezvoltarea teoriei politice feministe.

Teoria politică feministă s-a dezvoltat în legătură cu **mișcarea feministă**, argumentând în favoarea revendicărilor solicitate de către femei, teoria fiind adeseori chiar avangarda acestor revendicări (pentru o tratare dezvoltată a mișcării feministe vezi Popescu, 2004).

a) Primele mișcări feministe au vizat schimbări legislative prin campanii pentru: dreptul la vot, la a fi parte contractantă deplină, la proprietate, legalizarea avorturilor, legislația pentru egalitatea de șanse în angajare și în acces la protecție socială. Politologii canonici au ignorat în genere aceste mișcări, iar istoricii nu le-au consemnat. De aceea, drepturile pe care le-au câștigat femeile trec drept „achiziții naturale” ale evoluției democrației și nu drept rezultat al mișcărilor feministe.

b) Campanii pentru schimbări sociale și politice: intrarea femeilor în Parlament, Guvern, în administrație, admiterea în toate formele de educație și în profesii socotite „tabu”, salarii egale pentru muncă egală, locuri eligibile pe listele electorale ale partidelor.

c) Organizații și schimbări informale: refugii pentru femei victime ale violenței, rețele de sprijin, edituri, producție de film, cluburi, crearea organizațiilor internaționale de tip rețea electronică (vezi mai ales tendințele feminismului valului III, Frazer, 1998).

Putem vorbi despre o teorie specific feministă atunci când are loc tranziția de la argumentarea pentru drepturi egale între femei și bărbați spre o problematică specifică: reconfigurarea și resemnificarea unor distincții de tipul: dependență-autonomie, patriarhat-parteneriat, public-privat, grijă-dreptate, producție și reproducere⁶¹.

Teoriile politice feministe au avut și au ca scop înțelegerea rădăcinilor ideologice ale relațiilor de gen, precum și relevarea faptului că prin politici care omit de pe agendă problemele cu care se confruntă de obicei femeile (creșterea copiilor, munca domestică, dubla zi de muncă, inegalitatea de șanse, exploatarea sexuală, violența în familie, discriminări de gen în profesii și politică). Legislativul și executivul se adresează doar parțial realităților din viața oamenilor. Demersul critic față de această situație se completează în teoriile politice feministe cu soluții pentru formularea și promovarea acelor politici care țin cont de caracterul interdependent al domeniilor vieții sociale. Astfel, teoria politică feministă cercetează empiric și modelează teoretic legăturile între guvernarea la

---

⁶⁰ Vezi în acest sens și analizele făcute genului în gândirea politică românească democratică de către Raluca Popa, Andrei Miroiu, Maria Bucur, Gabriel Gherasim în Bucur, Miroiu, 2002.

⁶¹ Pentru o abordare tematică în teoriile politice feministe vezi volumele: Shanley, Narayan (Eds), 2001, Todorean (Ed), 2003

nivel de stat (legi, politici) și relațiile și instituțiile sociale, felul cum ea afectează viața de acasă, de pe stradă, ce înțelesuri politice au cultura populară și practicile cotidiene. De exemplu, faptul că eu voi ieși la pensie mai repede decât colegii mei bărbați din mediul universitar pare să fie o problemă personală. Dar în realitate nu este. Ies mai repede cu cinci ani la pensie fiindcă așa mă obligă legea, care este consecința unei decizii politice. Această decizie politică mă afectează. O parte din potențialul meu intelectual se va irosi și veniturile mele vor fi mai mici față de colegii bărbați, doar pentru că sunt femeie. Pot privi și altfel: colegii mei bărbați se vor bucura de mai puțină libertate și relaxare doar pentru că sunt bărbați. În plus, în medie bărbații trăiesc mai puțin decât femeile și se pot bucura mai puțină vreme de libertatea pensionării, dar și întrista mai puțin de neajunsurile acesteia. În ambele situații problema, ca și soluția, rămân politice.

În teoriile politice clasice, societatea „ideală” a fost concepută anti-femei și anti feminist. Pe scurt, în astfel de teorii, femeile sunt oameni de rangul II și noncetățene, nu sunt subiecți ai drepturilor politice și civile. Tentativele spre o societate ideală, mai ales cele contractualiste, au ignorat mereu lipsa de putere contractuală egală a femeilor. Contractualismul în varianta sa modernă a exclus femeile, definindu-le altfel decât ca pe subiecții contractului: bărbații - capi de familie. În teoria politică clasică bărbații sunt tratați ca raționali, autonomi, **actori publici**. Femeile apar ca având raționalitate limitată, ca neautonome, ca **actori privați**. Contractul social este un contract „fratern”, între cetățeni bărbați care subminează autoritatea „tatălui” (pater sau monarh) și fundamentează democrația modernă. Însă, înainte de a deveni părți ale contractului social, bărbații încheie un „contract sexual” prin care devin stăpâni asupra unei femei (vezi Carole Pateman – *The Sexual Contract*, (*Contractul sexual*), 1988).

Încă de la începuturile sale, teoria feministă a argumentat în favoarea ideii că subiectul este construit, iar subiectul „femeie” este construit politic ca alteritate (vezi de S. De Beauvoir și G. Rubin). Tradițional, asupra femeilor s-au acționat din punct de vedere politic fara ca ele sa aibă posibilitatea de a deveni agenti ai politicii. Categoriile de feminitate și masculinitate au fost concepute patriarhal, iar feminismul își propune să le configureze post-patriarhal.

În canonul gândirii politice de tradiție europeană⁶² trupul, reproducerea, îngrijirea copiilor și alte responsabilități pentru familie sunt percepute ca feminine. Consecința acestui tip de gândire este ca femeile pot deveni actori politici doar în măsura în care reușesc să transcende aceste roluri. De exemplu, în *Republica* lui Platon, femeile primeau un rol politic activ dacă se desființa familia. Abia atunci ele aveau acces la spațiul public al libertății. Doar cei ce se pot ridica deasupra nevoilor directe ale familiei pot deveni cetățeni (de exemplu, Rousseau, în *Emile sau despre educație*).

Sexualitatea femeiască a devenit ea însăși un argument pentru aservirea femeilor: în contextul familiei, pornografiei și prostituției.

Teoreticienele înscrise în contextul „feminismului diferențelor”(valul II) precum și cele aparținând celui de-al treilea val, cel al autonomiei, au analizat:

- relevanța conceptului de maternitate și practicile materne pentru teoria politică (vezi de exemplu Carol Gilligan, 1982 și Joan Tronto, 1993 etica grijii și argumente politice pentru astfel de etică, opoziția față de etica drepturilor și dreptății, practica maternă și pacifismul).

---

⁶² La gândirea de tradiție europeană mă raportează în acest context, conștientă că o astfel de abordare rămâne limitat eurocentrică și mai mult, vesto-centrică. Ea înglobează preponderent teoriile politice feministe anglo-americane. Acordă un spațiu scăzut celorlalte, mai ales contribuțiilor est-europene la gândirea politică.

- Semnificația conceptului de dreptate din punctul de vedere al experiențelor femeilor. Este familia un model de socializare pentru dreptate? (vezi de exemplu Susan Moller Okin). Există o opoziție între dreptate și grijă? (Susan Moller Okin, 1989, Iris Marian Young, 1990)

- Cum arată utopiile dacă sunt produse de către femei (o angajare în politicile posibilului)? (vezi de exemplu Sheila Benhabib, 1996)

- Politicile reprezentării și felul în care interesele femeilor pot să apară pe agende politice (vezi de exemplu Ann Phillips, 1997)

- Care sunt particularitățile experienței postcomuniste a relațiilor de gen și cum se naște patriarhatul modern în estul Europei (Vezi de exemplu Mihaela Miroiu, 1999, Susan Gal și Gail Kligman, 2003, Vladimir Pasti, 2003).

Abordările politologice feministe sunt supuse atât criticilor externe, cât și celor interne.

O critică frecventă constă în aceea că profesiile și pozițiile publice cu grad mare de răspundere, cele despre care feministele și feminisții susțin că sunt monopol masculin, sunt considerate poveri, nu privilegii. Dar, după cum remarcă Nancy Frazer (1998), este bizară o asemenea replică. Dacă astfel de poziții sunt poveri, nu și privilegiile (bunuri), cum se face că sunt păzite cu strășnicie de către bărbați? Ideea că femeile sunt mai degrabă „scutite” de cloaca murdară a politicii și lăsate să rămână mai aproape de zona „pură” a vieții private este mai degrabă o formă de rea credință decât o abordare romantic-eticistă în privința femeilor⁶³. Ea se înscrie în vasta categorie a teoriilor vulnerabilității și protecției: vulnerabile fiind, femeile trebuie protejate de „mizeria vieții publice” și de stresul profesiilor concurențiale, în condițiile în care cea mai mare violență este înregistrată în viața privată iar lipsa de acces la viața publică face imposibil ca problemele tale să apară ca probleme politice (vezi de exemplu femeile casnice care nu sunt subiecți politici, pe când șomerii da).

Formula cadru a teoriei și mișcărilor feministe a valului al II-lea: *Ceea ce este personal, este politic*, cu numeroasele sale semnificații: diviziunea muncii casnice afectează participarea politică; actele de guvernare afectează viața privată; drepturile omului se opresc la ușa casei are, la rândul său, numeroși critici. Aceștia din urmă se referă la faptul că viața privată este un drept în sine și nimeni nu își dorește „inspectori guvernamentali” în propriul dormitor. Feministele nu neagă viața privată ca valoare, ci faptul că în numele acestei valori se pot camufla nedreptățile, abuzurile și violențele din familie. Ambele feluri de vieți, și cea publică și cea privată sunt valoroase, trebuie menținute, dar operarea cu dreptul la privatitate nu trebuie să însemne abolirea drepturilor persoanei în interiorul familiei. O femeie bătută și insultată nu are șanse la dezvoltare. Este greu de înțeles de ce toleranța față de violența între străini și în afara casei este mult mai mică decât violența în familie. Ideea feministelor este că aceasta a depins de empatia față de victime. Există incomparabil mai puțini bărbați bătuți în familie decât femei și copii, astfel încât problema a putut să apară ca una de natură politică doar când femeile au putut vorbi despre experiențele lor în spațiul public.

În feminismul românesc al valului I există numeroase idei critice asupra politicii și politicilor care au afectat viața femeilor. În regimul comunist o astfel de reflecție asupra relațiilor politice de gen nu a fost posibil să fie formulată public și nici de cum politic. Actual, în tranziția post-comunistă est-europeană în general, românească în particular, teoria politică asupra relațiilor de gen este în curs de configurare și vizează: reîntoarcerea modelelor patriarhale ale puterii publice și private, conservatorismul de stânga (egalitarismul), obstacolele în calea parteneriatului de gen în sfera publică și privată, politicile care produc decalaje de venituri

---

⁶³ Acest tip de abordare a dominat perspectiva romantică asupra sex-rolurilor (vezi Vogel, 1995)

și participare, feminizarea sărăciei, marginalizarea femeilor ca actori politici, lipsa problemelor care afectează femeile de pe agenda politică. Una dintre cele mai importante direcții de cercetare o reprezintă configurarea bazelor patriarhatului modern (creșterea dependenței economice și de status) în perioada tranziției postcomuniste.